Emro Science and Education
International open-access scientific journal
Journal homepage: https://journal.emro.uz

OPEN ACCESS

CONFERENCE PAPER OPEN ACCESS

Vol. 1 No. 1 (2023) · "Axborot oqimlari va intellektual tizimlarning ijtimoiy, iqtisodiy va texnik-texnol... DOI: 10.5281/zenodo.24318038

materiallar to'plami

XIVA XONLIGIDAGI DAVLAT BOSHQARUVI

Shamshiddinov Baxriddin Sharobiddin o'g'li
Andijon mashinasozlik instituti "Gumanitar fanlar" kafedrasi stajyor o'qituvchisi Hamroyev Umidjon
Avtomobilsozlik fakulteti
Metrologiya, standartlashtirish va maxsulot sifati menejmenti yo'nalishi 1 kurs talabasi Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm vohasi hududida joylashgan, qadimgi davrlarda o'zbek davlatchiligi rivojlanishiga juda katta hissa qo'shgan Xiva xonligidagi mansab va unvonlar haqida so'z borgan. Xiva xonligi boshqaruvi yoritilgan.

Kalit so'zlar: padsha, naqib, esaulboshi, onboshi, mehrems, sipahi, biy, sipohi, ulamo, reis, axund.

Xiva O'rta Osiyodagi eng qadimiy qal'alardan biridir. Bu Xiva xonligining poytaxti. XII asrdagi buyuk Xorazmshohlar davlati o'rniga Xiva xonligi paydo bo'ldi. XIX-asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligi janubda Eron, sharqda Buxoro amirligi, g'arbda Kaspiy dengizi, shimolda qozoq juzlari erlari bilan chegaradosh edi. Xiva xonligi tarkibiga beklik markazlari hisoblangan Kyat, Yangi Urganch, Xazorasp, Qo'ng'irot va Xo'jayli shaharlari kirgan. Xiva xonligi 18 ta bekstvo va 2 naibstvoga bo'lingan bo'lib, ularni xon tomonidan tayinlangan bek va turi (mansabdor shaxslar) boshqarar edi.

Xiva xonligini Qo'ng'irotlar sulolasi boshqargan. Oliy hukmdor xon edi. Xon cheksiz ma'muriy va harbiy hokimiyatga ega edi. Oliy hukmdorning qarorgohi Xivada edi. Shahar esa ikki qismga bo'lingan: ichki qismi - Ichan qal'a va tashqi qismi himoya devori bilan o'ralgan - Dishon qal'a.

Xonlik muayyan mansablar asosida boshqarilar edi. Xivaga tashrif buyurgan ko'plab rus sayohatchilari o'z asarlarida xonlik amaldorlari lavozimlarini sanab o'tganlar. Masalan: 1863—1864 yillarda Xivada bo'lgan venger sayyohi Vamberining ma'lumotlariga ko'ra. davlatda quyidagi hukmron elita va boshqaruv mavjud edi: [1, b.38,]

1) xon
2) oqsaqold
3) naqib
4) urish
5) atalik
6) kassa yoki vazir
7) mechter
8) yasaulbashi;;
9) mehremlar,
10) minbashi,
11) yuzboshi,

Published: 10.11.2023

Cite this article: Shamshiddinov Baxriddin Sharobiddin o'g'li, Hamroyev Umidjon (2023). Xiva xonligidagi davlat boshqaruvi. Emro Science and Education, 1(1). https://doi.org/10.5281/zenodo.24318038

© 2023 The Author(s). Published by Emro Science and Education. This is an open access article.

12) onboshi,

Vamberining fikricha, oliy boshi naqib bo'lgan ulamolar yoki ruhoniylar quyidagi toifalarga bo'linadi:

1) butun xonlikda oliy sudya va sud ishlarini yurituvchi boshliq qozi-kelyan;
2) yurishlarda oliy qozi sifatida xonga hamroh bo‘lgan Qozi-O‘rda;
3) Besh muftiyning boshlig‘i Alem;
4) reis, maktablarni tekshiradi va diniy qonunlarga rioya etilishini nazorat qiladi;
5) har bir muhim shaharda bittadan muftiy;
6) axund, professor yoki boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

Muallifning yozishicha, dastlabki uchtasi oliy mansabdor shaxslarga tegishli bo‘lib, lavozimga kirishgach xondan salmoqli mablag‘ olgan bo‘lsa, oxirgi uchtasi vaqfdan (xayriya maqsadlarida mo‘ljallangan mulk) meva va pul (etarli miqdorda) maosh olgan. Xiva xonsivlarida xon har yili Qurbon (musulmonlarning diniy bayrami) va Naruz (21-mart) bayramlarida ularga turli sovg‘alar ulashuvchi odat bo‘lgan. Muallif xivalik ulamolarni buxorolik ulamolar bilan qiyoslab, xivalik ulamolar buxoroliklar kabi ilm-ma’rifat bilan mashhur bo‘lmasa-da, ular unchalik mag‘rur va takabbur emasligini yozadi; ularning ko'pchiligi iloji boricha o'z vatandoshlarini ma'rifat qilishga, jangovar tabiatining qo'polligini yumshatishga chin dildan intiladi. 1841-yilda Xivada kaltaklangan rus elchisi Nikiforov Xiva xonligidagi amaldorlarning lavozimlarini tasvirlaydi. Unga ko‘ra, xon devonining asosiy lavozimi xonlikning janubiy qismini boshqargan va tashqi ishlarga rahbarlik qilgan mextor edi.

Nikiforov Xivada bo‘lgan davrda Qushbegi xonlikning shimoliy qismini boshqargan. N. Zalesov qushbegi va mextarlik mansablari avloddan-avlodga o‘tib kelayotganini aytadi. Xonlikdagi yana bir mansab Devonbegidir. Olloqulixon davrida bu mansab egalari xon uchun katta ahamiyatga ega bo‘ldi. U xon savdogarlari va chet elliklar orasida soliq to‘lovchi muhim shaxs ham bo‘lgan.

Xonlikning mansab va amaldorlari haqida rus sayyohlaridan M.Ivanin [3, 60-bet] batafsilroq ma’lumot bergan. Xonlikdagi birinchi martaba vazir yoki qushbegi deb atalgan. U ariqlarni tozalagan, ishchilarni boshqargan. U xonlikning shimoliy qismida Qo‘ng‘irotdan to gggacha bo‘lgan hududlarda ham soliqlar yig‘gan. Xiva va Novo-Urganch. Zalesov Xivada bo‘lganida mextar xonlikning janubiy qismini boshqargan. Biroq, Ivanin kelganida, xonlikning bu qismi chet elliklar ixtiyorida edi. Va bu vaqtda mextar maoshlarni taqsimlagan, qo'shinni xizmat qilish uchun buyruqlar bergan va ularning hisobini yuritgan. Aks holda, odatda, to'rtta bo'ladi, ulardan ikkitasi xonning eng yaqin qarindoshlari va ikkitasi xon bilan bir oiladan bo'lishi kerak. Mehrem (qilich mahram — ikkinchi darajali mahram yoki yordamchi mahram) lavozimida o‘tirganlar Xivaga olib ketilgan karvondan va bozorlarda sotiladigan mollardan boj yig‘ishgan. Biylar o‘zlariga ishonib topshirilgan shahar va tumanlarni tinchlik davrida boshqargan. Qush begining buyrug‘i bilan ular bu shahar va tumanlar aholisidan soliq undirganlar. Bazhman - shaharlar va bozorlarda qilich va bozorlarni etishtirishni amalga oshirish, tirik mollarni sotish bo'yicha yig'imlar yig'adi. Yasaulboshi Xon ariqlaridagi ishlarni tomosha qiladi. Naqib, ruhoniylarning boshlig‘i hamisha seyidlardan, ya’ni Magamed payg‘ambar avlodlaridan saylangan [5, 130-b.].

N.Muravyov Xiva xonligi saroyidagi mansablar soni juda ko‘pligini aytadi. Uning yozishicha, saroydagi amaldorlarning soni xonga saroy amaldorlarini yoqtirish yoki yoqtirmasligiga bog‘liq bo‘lgan. Yusuf Mehtar og'a sartlar orasidan birinchi vazir etib saylandi, u birinchi vazir sifatida xon xazinasini boshqargan, u erda daromad va xarajatlarni nazorat qilgan. Hatto xorijiy elchilarni ham qabul qilgan. Muravyovning yozishicha, xon o‘zbeklar va sartlar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash maqsadida Yusuf Mehtarni vazir qilib tayinlagan. O‘shanda o‘zbeklar sartlar ustidan hukmronlik qilishga uringan. Ikkinchi vazir esa asli o‘zbek bo‘lgan Medrayim qushbegi edi. Albatta, u xon bilan bir urug‘dan, ya’ni qiyot-qo‘ng‘irot qabilasidan edi.

Bundan tashqari, muallif o‘z asarida rohib, mextor, yasaulbshi, qozi, sulton kabi mansablarni tilga oladi. [6. 42-61-betlar]. Xonlikda ular bilan bir qatorda xonning taomi va hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan eshik og‘asi, oshpaz, tushakchi kabi mansablar ham ko‘p bo‘lgan.

Xiva xonligi saroyidagi mansab va mansablarni o‘rganar ekanmiz, ularning soni 100 dan ortiq ekanligini ko‘ramiz. Albatta, ularning barchasini bir maqolada bayon etish ancha mushkulroq. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, xon cheksiz hokimiyatga ega edi. Lavozimlar qanday taqsimlangan bo‘lmasin, hammasi uning nazorati ostida edi. Xiva xoni ham har kuni sudlarda qatnashgan. U o'zini so'roq qildi va o'zini hukm qildi.

Adabiyotlar:

1. Тиллабоев С., Замонов А., История Узбекистана.(вторая половина XIX -начало XX). Ташкент. "Шарк" 2019
2. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии.Москва. Восточная литература.2003
3. Иванин М.И Хива и река Амударья Санкт-Петербург, 1873.
4. Базинер, Путешествие, 1822, ч. II, с. 26; 2006.
5. Наши соседы в Средней Азии.Хива и Туркмения. С -Петербург.Типография "Общественная польза".1873.стр
6. Муравьев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 180 годах гвардейского генерального штаба капитана Николая Муравьева посланного в сии странк для переговоров. Ч.1.Москва. типография Августа Семена. 1822
7. Бланкеннагель. Замечание впоследствие поездки его из Оренбурга в Хиву в 1793-94 годах.СПб.Типография морского министерства. 1858